

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (έβδομο τμήμα)

της 23ης Απριλίου 2020*

«Προδικαστική παραπομπή – Μεταφορές – Υπηρεσίες αεροπορικών μεταφορών – Κανονισμός (ΕΚ) 1008/2008 – Άρθρο 23, παράγραφος 1 – Αναγραφή του καταβλητέου τελικού αντιτίμου – Χρεώσεις για τον διαδικτυακό έλεγχο των εισιτηρίων των επιβατών – ΦΠΑ – Έξοδα διαχείρισης για τις αγορές μέσω πιστωτικής κάρτας διαφορετικής από εκείνην που έχει προεπιλέξει ο αερομεταφορέας – Αναπόφευκτα και προβλέψιμα στοιχεία του καταβλητέου τελικού αντιτίμου – Προαιρετικές επιπρόσθετες τιμολογήσεις – Έννοια»

Στην υπόθεση C-28/19,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας, Ιταλία) με απόφαση της 18ης Δεκεμβρίου 2018, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 16 Ιανουαρίου 2019, στο πλαίσιο της δίκης

Ryanair Ltd,

Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato – Antitrust

κατά

Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato – Antitrust,

Ryanair Ltd,

Ryanair DAC,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (έβδομο τμήμα),

συγκείμενο από τους P. G. Xuereb (εισηγητή), πρόεδρο τμήματος, T. von Danwitz και A. Kumin, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: M. Szpunar

γραμματέας: A. Calot Escobar

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- η Ryanair DAC, εκπροσωπούμενη από τον M. Castioni, την G. Mazzei και τον A. Pecchia, avvocati, καθώς και από τον B. Kennelly, QC,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ιταλική.

- η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την G. Palmieri, επικουρούμενη από την A. Collabolletta, avvocato dello Stato,
- η Γαλλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον D. Colas, καθώς και από τις A.-L. Desjonquères και I. Cohen,
- η Αυστριακή Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την J. Schmoll και τον G. Hesse,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τον L. Malferrari και την B. Sasinowska,

κατόπιν της αποφάσεως που έλαβε, αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα, να εκδικάσει την υπόθεση χωρίς ανάπτυξη προτάσεων,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 23, παράγραφος 1, του κανονισμού (ΕΚ) 1008/2008 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 24ης Σεπτεμβρίου 2008, σχετικά με κοινούς κανόνες εκμετάλλευσης των αεροπορικών γραμμών στην Κοινότητα (ΕΕ 2008, L 293, σ. 3).
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της Ryanair Ltd και της Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato – Antitrust (Αρχής Προστασίας του Ανταγωνισμού και της Αγοράς – Καταπολέμηση των μονοπωλίων, Ιταλία) (στο εξής: AGCM) και, αφετέρου, της εν λόγω αρχής και των Ryanair Ltd και Ryanair DAC, σχετικά με αθέμιτες εμπορικές πρακτικές που προσάπτονται στην αεροπορική εταιρία Ryanair (στο εξής: Ryanair).

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

- 3 Η αιτιολογική σκέψη 16 του κανονισμού 1008/2008 έχει ως εξής:

«Οι πελάτες θα πρέπει να είναι σε θέση να συγκρίνουν αποτελεσματικά τις τιμές των διαφόρων εταιριών για την παροχή υπηρεσιών αερομεταφορών. Συνεπώς, το τελικό αντίτιμο που θα πρέπει να καταβάλει ο πελάτης για τις υπηρεσίες αερομεταφορών με προέλευση την Κοινότητα θα πρέπει να αναγράφεται πάντοτε συμπεριλαμβανομένων όλων των φόρων, των επιβαρύνσεων και των τελών. Οι κοινοτικοί αερομεταφορείς ενθαρρύνονται επίσης να σημειώνουν το τελικό αντίτιμο για τις υπηρεσίες αερομεταφορών από τρίτες χώρες προς την Κοινότητα.»

- 4 Το άρθρο 2, σημείο 18, του κανονισμού αυτού ορίζει τα ακόλουθα:

«Για τους σκοπούς του παρόντος κανονισμού νοούνται ως:

[...]

- 18) “αεροπορικοί ναύλοι”: οι τιμές σε ευρώ ή σε τοπικό νόμισμα που πρέπει να καταβάλλονται στους αερομεταφορείς ή στους πράκτορές τους ή σε άλλους πωλητές εισιτηρίων για την αεροπορική μεταφορά επιβατών, και όλοι οι όροι υπό τους οποίους ισχύουν οι εν λόγω τιμές, συμπεριλαμβανομένων των αμοιβών και των όρων που παρέχονται στα πρακτορεία και άλλες βοηθητικές υπηρεσίες».

5 Το άρθρο 23, παράγραφος 1, του εν λόγω κανονισμού έχει ως εξής:

«Οι αεροπορικοί ναύλοι και τα κόμιστρα που διατίθενται στο ευρύ κοινό περιλαμβάνουν τους εφαρμοστέους όρους όταν προσφέρονται ή δημοσιεύονται σε οιαδήποτε μορφή, συμπεριλαμβανομένου του Διαδικτύου για υπηρεσίες αεροπορικών μεταφορών, από αερολιμένα ευρισκόμενο στο έδαφος κράτους μέλους στο οποίο εφαρμόζεται η Συνθήκη. Το καταβλητέο τελικό αντίτιμο σημειώνεται πάντοτε και περιλαμβάνει τον ισχύοντα αεροπορικό ναύλο ή κόμιστρο καθώς και όλους τους εφαρμοστέους φόρους, επιβαρύνσεις, προσαυξήσεις και τέλη που είναι αναπόφευκτα και προβλέψιμα κατά τη στιγμή της δημοσίευσης. Πέραν του τελικού αντιτίμου επισημαίνονται τουλάχιστον:

α) ο αεροπορικός ναύλος ή το κόμιστρο,

β) οι φόροι,

γ) τα τέλη αερολιμένος και

δ) λοιπές επιβαρύνσεις, προσαυξήσεις ή τέλη, όπως αυτά που αφορούν την προστασία από έκνομες ενέργειες ή τα καύσιμα,

όταν τα σημεία στα οποία αναφέρονται τα στοιχεία β), γ) και δ) έχουν προστεθεί στον αεροπορικό ναύλο ή το κόμιστρο. Οι προαιρετικές επιπρόσθετες τιμολογήσεις γνωστοποιούνται σαφώς, διαφανώς και δίχως ασάφειες στην αρχή οιασδήποτε διαδικασίας κράτησης θέσεων και η αποδοχή τους από τον επιβάτη γίνεται με ενεργητική συναίνεση.»

Το ιταλικό δίκαιο

6 Το άρθρο 20 του decreto legislativo n. 206 – Codice del consumo (νομοθετικού διατάγματος αριθ. 206, περί κώδικα προστασίας του καταναλωτή), της 6ης Σεπτεμβρίου 2005 (τακτικό συμπλήρωμα στην GURI αριθ. 235, της 8ης Οκτωβρίου 2005), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης (στο εξής: κώδικας προστασίας του καταναλωτή), απαγορεύει τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές, όπως είναι, μεταξύ άλλων, οι παραπλανητικές εμπορικές πρακτικές, κατά την έννοια των άρθρων 21 έως 23 του κώδικα αυτού. Ειδικότερα, με το άρθρο 20, παράγραφος 2, του εν λόγω κώδικα διευκρινίζεται ότι μια εμπορική πρακτική χαρακτηρίζεται ως αθέμιτη εάν είναι αντίθετη προς την επαγγελματική ευσυνειδησία και εφόσον στρεβλώνει ή δύναται να στρεβλώνει ουσιωδώς τη σχετική με το προϊόν οικονομική συμπεριφορά του μέσου καταναλωτή τον οποίο επηρεάζει ή στον οποίον απευθύνεται, ή του μέσου μέλους της συγκεκριμένης ομάδας καταναλωτών στην οποία στοχεύει η πρακτική αυτή.

7 Βάσει του άρθρου 21, παράγραφος 1, στοιχείο d, του ιδίου κώδικα, οι αθέμιτες εμπορικές πρακτικές μπορεί να αφορούν, μεταξύ άλλων, το αντίτιμο ή τον τρόπο υπολογισμού του, ή την ύπαρξη ειδικού πλεονεκτήματος σχετικού με το αντίτιμο.

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

8 Με απόφαση της 15ης Ιουνίου 2011, η AGCM καταλόγισε στη Ryanair διάφορες αθέμιτες εμπορικές πρακτικές, βάσει του κώδικα προστασίας του καταναλωτή, και της επέβαλε πλείονα πρόστιμα. Ειδικότερα, η AGCM χαρακτήρισε ως αθέμιτη πρακτική, κατά την έννοια του άρθρου 20, παράγραφος 2, και του άρθρου 21, παράγραφος 1, στοιχείο d, του κώδικα προστασίας του καταναλωτή, τον τρόπο με τον οποίον παρουσιάζονταν οι ισχύουσες τιμές, κατά των χρόνων των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης, στο διαδικτυακό σύστημα κρατήσεων της Ryanair (<http://ryanair.com/it>).

- 9 Κατά την AGCM, οι τιμές που δημοσιεύονταν στον ιστότοπο αυτό δεν περιελάμβαναν ορισμένα στοιχεία τα οποία η Ryanair χαρακτήριζε ως προαιρετικές χρεώσεις, συγκεκριμένα δε τις χρεώσεις για τον διαδικτυακό έλεγχο των εισιτηρίων των επιβατών, τον φόρο προστιθέμενης αξίας επί των ναύλων και των προαιρετικών προσαυξήσεων που αφορούν τις πτήσεις εσωτερικού, καθώς και τα έξοδα διαχείρισεως για τις αγορές μέσω πιστωτικής κάρτας διαφορετικής από εκείνην που έχει προεπιλέξει η Ryanair (προπληρωμένη Mastercard), μολονότι, πάντοτε κατά την AGCM, τα στοιχεία αυτά, τα οποία ήταν στην πραγματικότητα υποχρεωτικά, επιβάρυναν τους καταναλωτές κατά τη διαδικασία διαδικτυακής κρατήσεως εισιτηρίου και συνέβαλλαν, επομένως, στην αύξηση του αρχικώς εμφανιζόμενου ναύλου.
- 10 Η Ryanair άσκησε προσφυγή με αίτημα την ακύρωση της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Tribunale amministrativo regionale per il Lazio (διοικητικού πρωτοδικείου περιφέρειας Λατίου, Ιταλία).
- 11 Όσον αφορά την αθέμιτη πρακτική σχετικά με τον τρόπο παρουσιάσεως των τιμών, το δικαστήριο αυτό, με απόφαση της 12ης Απριλίου 2012, επικύρωσε την από 15 Ιουνίου 2011 απόφαση της AGCM, κρίνοντας ότι οι χρεώσεις για τον διαδικτυακό έλεγχο των εισιτηρίων των επιβατών και ο ΦΠΑ επί των ναύλων και των προαιρετικών προσαυξήσεων που αφορούν τις πτήσεις εσωτερικού δεν αποτελούσαν προαιρετικές χρεώσεις, αλλά έπρεπε να θεωρηθούν, όπως και τα έξοδα διαχείρισεως για τις αγορές μέσω πιστωτικής κάρτας διαφορετικής από εκείνην που είχε προεπιλέξει η Ryanair, «αναπόφευκτες» χρεώσεις, κατά την έννοια του άρθρου 23, παράγραφος 1, του κανονισμού 1008/2008, οι οποίες δεν επισημάνθηκαν κατά την έναρξη της διαδικασίας κρατήσεως και, ως εκ τούτου, δεν ήταν δυνατή η προσήκουσα ενημέρωση του καταναλωτή ως προς το πραγματικό αντίτιμο της παρεχόμενης από τη Ryanair υπηρεσίας.
- 12 Όσον αφορά, ειδικότερα, τα έξοδα διαχείρισεως για τις αγορές μέσω πιστωτικής κάρτας διαφορετικής από εκείνην που είχε προεπιλέξει η Ryanair, το Tribunale amministrativo regionale per il Lazio (διοικητικό πρωτοδικείο περιφέρειας Λατίου) έκρινε ότι ο χαρακτηρισμός των δαπανών αυτών ως αναπόφευκτων εξηγείται από το ότι ένας συνήθης αγοραστής που προτίθεται να προβεί σε διαδικτυακή κράτηση μέσω του ιστοτόπου της Ryanair δεν έχει στην πράξη καμία εύλογη δυνατότητα να αποφύγει την προσαύξηση του αντιτίμου με τις δαπάνες αυτές, δεδομένου ότι δεν έχει την πιστωτική κάρτα την οποία έχει προεπιλέξει η Ryanair. Συναφώς, το δικαστήριο αυτό έκρινε ότι σκοπός του άρθρου 23, παράγραφος 1, του κανονισμού 1008/2008 είναι να διασφαλίσει την απόλυτη διαφάνεια ως προς το αντίτιμο των αεροπορικών εισιτηρίων από το χρονικό σημείο κατά το οποίο ο ενδιαφερόμενος αποφάσισε να αρχίσει τη διαδικασία κρατήσεως και όχι να παρακινήσει το κοινό να προμηθευθεί, προηγουμένως, το πλέον συμφέρον μέσο πληρωμής.
- 13 Η Ryanair άσκησε έφεση, ενώπιον του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας, Ιταλία), κατά των μερών της αποφάσεως με τα οποία το Tribunale amministrativo regionale per il Lazio (διοικητικό πρωτοδικείο περιφέρειας Λατίου) είχε απορρίψει την προσφυγή της και επικυρώσει την απόφαση της AGCM.
- 14 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι το Δικαστήριο, στη νομολογία του, δεν έχει αποφανθεί επί των επίμαχων στοιχείων του αντιτίμου και συγχρόνως τονίζει ότι, προκειμένου να επιλυθεί η διαφορά, πρέπει να κριθεί αν μπορεί να γίνει δεκτό ότι τα στοιχεία αυτά εμπίπτουν στην κατηγορία των αναπόφευκτων και προβλέψιμων επιπρόσθετων τιμολογήσεων, κατά την έννοια της δεύτερης περιόδου του άρθρου 23, παράγραφος 1, του κανονισμού 1008/2008, ή σε εκείνην των προαιρετικών επιπρόσθετων τιμολογήσεων, κατά την έννοια της τετάρτης περιόδου της διατάξεως αυτής. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν δαπάνες τις οποίες μπορεί να αποφύγει η πλειονότητα των καταναλωτών δύναται να χαρακτηρισθούν ως προαιρετικές επιπρόσθετες τιμολογήσεις.

- 15 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:
- «1) Έχει το άρθρο 23, παράγραφος 1, δεύτερη περίοδος, του κανονισμού [1008/2008], την έννοια ότι τα επίδικα στοιχεία του αντιτίμου που συνίστανται στις χρεώσεις για τον διαδικτυακό έλεγχο εισιτηρίων [web check-in], στα “έξοδα διαχείρισης” για την αγορά με πιστωτική κάρτα, που χρεώνονται επιπλέον του τιμήματος του εισιτηρίου, καθώς και στις χρεώσεις λόγω επιβολής ΦΠΑ στους ναύλους και στις προαιρετικές προσαυξήσεις για τις εθνικές πτήσεις, εμπίπτουν στην κατηγορία των αναπόφευκτων και προβλέψιμων επιπρόσθετων τιμολογήσεων ή σε εκείνη των προαιρετικών επιπρόσθετων τιμολογήσεων;
- 2) Έχει το άρθρο 23, παράγραφος 1, τέταρτη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008 την έννοια ότι με τον όρο “προαιρετική” νοείται η χρέωση που μπορεί να αποφευχθεί από την πλειονότητα των καταναλωτών;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

- 16 Με τα δύο προδικαστικά ερωτήματα, τα οποία πρέπει να εξετασθούν από κοινού, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινισθεί, κατ’ ουσίαν, αν το άρθρο 23, παράγραφος 1, του κανονισμού 1008/2008 έχει την έννοια ότι οι χρεώσεις για τον διαδικτυακό έλεγχο των εισιτηρίων των επιβατών, ο ΦΠΑ που επιβάλλεται στους ναύλους και στις προαιρετικές προσαυξήσεις που αφορούν τις πτήσεις εσωτερικού, καθώς και τα έξοδα διαχείρισης για τις αγορές μέσω πιστωτικής κάρτας διαφορετικής από εκείνην που έχει προεπιλέξει ο αερομεταφορέας, εμπίπτουν στην κατηγορία των αναπόφευκτων και προβλέψιμων επιπρόσθετων τιμολογήσεων, κατά τη δεύτερη περίοδο της διατάξεως αυτής, ή σε εκείνη των προαιρετικών επιπρόσθετων τιμολογήσεων, κατά την τέταρτη περίοδο της ίδιας διατάξεως.
- 17 Υπενθυμίζεται συναφώς ότι, βάσει του άρθρου 23, παράγραφος 1, δεύτερη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008, το καταβλητέο τελικό αντίτιμο πρέπει να μνημονεύεται πάντοτε, περιλαμβάνει δε, μεταξύ άλλων, τον ισχύοντα αεροπορικό ναύλο, όπως ορίζεται στο άρθρο 2, σημείο 18, του κανονισμού αυτού, καθώς και όλους τους ισχύοντες, κατά τον χρόνο δημοσίευσής της προσφοράς, φόρους, επιβαρύνσεις, προσαυξήσεις και τέλη που χαρακτηρίζονται ως αναπόφευκτα και προβλέψιμα. Με το άρθρο 23, παράγραφος 1, τρίτη περίοδος, του εν λόγω κανονισμού διευκρινίζεται ότι στην προσφορά πρέπει να επισημαίνονται, τουλάχιστον, τα τέλη αερολιμένος και οι επιβαρύνσεις, οι προσαυξήσεις και τα τέλη που αφορούν την ασφάλεια ή τα καύσιμα, εφόσον τα στοιχεία αυτά προστίθενται στον αεροπορικό ναύλο.
- 18 Το Δικαστήριο έχει διευκρινίσει σχετικώς ότι οι φόροι, οι επιβαρύνσεις, οι προσαυξήσεις και τα τέλη που διαλαμβάνονται στο άρθρο 23, παράγραφος 1, δεύτερη και τρίτη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008 δεν μπορούν να περιλαμβάνονται στον αεροπορικό ναύλο, αλλά πρέπει να επισημαίνονται χωριστά (απόφαση της 6ης Ιουλίου 2017, Air Berlin, C-290/16, EU:C:2017:523, σκέψη 36). Από τη σκέψη 35 της αποφάσεως της 15ης Ιανουαρίου 2015, Air Berlin (C-573/13, EU:C:2015:11), προκύπτει επίσης ότι τα διάφορα συστατικά στοιχεία του καταβλητέου τελικού αντιτίμου, κατά την έννοια του άρθρου 23, παράγραφος 1, δεύτερη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008, πρέπει να επισημαίνονται ήδη από την πρώτη αναγραφή των τιμών των υπηρεσιών αερομεταφορών.
- 19 Επιπλέον, το άρθρο 23, παράγραφος 1, τέταρτη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008 ορίζει ότι οι προαιρετικές επιπρόσθετες τιμολογήσεις πρέπει να γνωστοποιούνται σαφώς, με διαφάνεια και άνευ αμφισημίας στην αρχή οιασδήποτε διαδικασίας κρατήσεως εισιτηρίου και ότι η αποδοχή τους από τον επιβάτη πρέπει να προκύπτει από τη ρητή συναίνεση του τελευταίου.

- 20 Συναφώς, από τη σκέψη 14 της αποφάσεως της 19ης Ιουλίου 2012, *ebookers.com Deutschland* (C-112/11, EU:C:2012:487), προκύπτει ότι η έννοια των «προαιρετικών επιπρόσθετων τιμολογήσεων» περιλαμβάνει τις επιπρόσθετες τιμολογήσεις οι οποίες δεν είναι αναπόφευκτες, αντιθέτως προς τα στοιχεία του καταβλητέου τελικού αντιτίμου που διαλαμβάνονται στο άρθρο 23, παράγραφος 1, δεύτερη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008, και οι οποίες, επομένως, αφορούν υπηρεσίες που, ως συμπληρωματικές της καθεαυτήν αεροπορικής υπηρεσίας, δεν είναι ούτε υποχρεωτικές ούτε αναγκαίες για τη μεταφορά επιβατών, οπότε ο πελάτης έχει την επιλογή αποδοχής ή απορρίψεώς τους. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι οι επιπρόσθετες τιμολογήσεις για την ασφάλιση που αφορά την τυχόν ακύρωση της πτήσεως ή για τις παραδιδόμενες προς μεταφορά αποσκευές των επιβατών πρέπει να χαρακτηρίζονται ως προαιρετικές, κατά την έννοια του άρθρου 23, παράγραφος 1, τέταρτη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008, δεδομένου ότι η υπηρεσία αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί υποχρεωτική ή αναγκαία για τη μεταφορά των επιβατών (αποφάσεις της 19ης Ιουλίου 2012, *ebookers.com Deutschland*, C-112/11, EU:C:2012:487, σκέψη 20, και της 18ης Σεπτεμβρίου 2014, *Vueling Airlines*, C-487/12, EU:C:2014:2232, σκέψη 39).
- 21 Επομένως, από το άρθρο 23, παράγραφος 1, του κανονισμού 1008/2008 και από την προμνημονευθείσα νομολογία προκύπτει ότι ένας αερομεταφορέας όπως η Ryanair υποχρεούται να μνημονεύει στις διαδικτυακές προσφορές του για τη μεταφορά επιβατών, ήδη από την πρώτη αναγραφή της τιμής, τον αεροπορικό ναύλο των επιβατών και, χωριστά, τους φόρους, τις επιβαρύνσεις, τις προσαυξήσεις και τα τέλη που είναι αναπόφευκτα και προβλέψιμα, οφείλει δε να γνωστοποιεί τις προαιρετικές επιπρόσθετες τιμολογήσεις με σαφήνεια, διαφάνεια και άνευ αμφισημίας κατά την έναρξη της διαδικασίας κρατήσεως εισιτηρίου.
- 22 Βάσει αυτών των στοιχείων πρέπει να εξετασθεί ο χαρακτηρισμός, σύμφωνα με το άρθρο 23, παράγραφος 1, του κανονισμού 1008/2008, των διαφόρων επίμαχων στην υπόθεση της κύριας δίκης στοιχείων του αντιτίμου.
- 23 Όσον αφορά, πρώτον, τις χρεώσεις για τον διαδικτυακό έλεγχο των εισιτηρίων των επιβατών, πρέπει να γίνει δεκτό ότι, αντιθέτως προς ό,τι διατείνονται η Αυστριακή Κυβέρνηση και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, δεν μπορεί να συναχθεί αυτομάτως από τον απαραίτητο και υποχρεωτικό χαρακτήρα του ελέγχου εισιτηρίων ότι οι χρεώσεις αυτές είναι αναπόφευκτες, κατά την έννοια του άρθρου 23, παράγραφος 1, δεύτερη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008. Πράγματι, οι αερομεταφορείς πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να προτείνουν στους επιβάτες διάφορους τρόπους ελέγχου των εισιτηρίων, έναντι τιμήματος ή δωρεάν, όπως είναι ο διαδικτυακός έλεγχος εισιτηρίων ή ο έλεγχος εισιτηρίων στον αερολιμένα με αυτοπρόσωπη παρουσία του επιβάτη.
- 24 Υπό τις συνθήκες αυτές, οσάκις ο καταναλωτής καλείται να επιλέξει μεταξύ, τουλάχιστον, δύο τρόπων ελέγχου εισιτηρίων, διαπιστώνεται, όπως επισημαίνει η Γαλλική Κυβέρνηση στις γραπτές παρατηρήσεις της, ότι ο τρόπος ελέγχου που προτείνεται στον καταναλωτή κατά τη διαδικασία κρατήσεως εισιτηρίου δεν αποτελεί κατ' ανάγκην υπηρεσία υποχρεωτική ή απαραίτητη για τη μεταφορά του. Πράγματι, σε περίπτωση κατά την οποία ο αερομεταφορέας προτείνει την έναντι τιμήματος παροχή υπηρεσίας διαδικτυακού ελέγχου εισιτηρίων, προσφέροντας ταυτόχρονα εναλλακτικές λύσεις στους επιβάτες για τον δωρεάν έλεγχο των εισιτηρίων τους, οι χρεώσεις για τον διαδικτυακό έλεγχο των εισιτηρίων των επιβατών δεν μπορούν να θεωρηθούν αναπόφευκτο στοιχείο του καταβλητέου τελικού αντιτίμου, κατά την έννοια της δεύτερης περιόδου του άρθρου 23, παράγραφος 1, του κανονισμού 1008/2008, αλλά πρέπει να χαρακτηρίζονται ως προαιρετικές επιπρόσθετες τιμολογήσεις, κατά την έννοια της τέταρτης περιόδου της διατάξεως αυτής, τις οποίες ο καταναλωτής δύναται να επιλέξει αν θα αποδεχθεί ή θα απορρίψει.
- 25 Χρεώσεις τέτοιου είδους δύνανται να θεωρούνται αναπόφευκτες μόνο στην περίπτωση κατά την οποία όλοι οι προτεινόμενοι από τον αερομεταφορέα τρόποι ελέγχου εισιτηρίων συνεπάγονται την καταβολή αντιτίμου ή οσάκις, όπως επισημαίνει η Ιταλική Κυβέρνηση στις γραπτές παρατηρήσεις της, δεν παρέχεται στον καταναλωτή καμία δυνατότητα επιλογής μεταξύ πλειόνων τρόπων ελέγχου εισιτηρίων. Πράγματι, στην πρώτη περίπτωση, ο καταναλωτής θα πρέπει, με τον έναν ή τον άλλον

τρόπο, να καταβάλει το αντίτιμο για τον έλεγχο εισιτηρίων, δεδομένου ότι η φαινομενική ελευθερία επιλογής που του παρέχεται είναι μόνον πλασματική, ενώ, στη δεύτερη περίπτωση, ο καταναλωτής δεν έχει, στην πράξη, καμία άλλη επιλογή πέραν του διαδικτυακού ελέγχου του εισιτηρίου του.

- 26 Απόκειται, επομένως, στο αιτούν δικαστήριο να διακριβώσει αν η Ryanair προσέφερε στους επιβάτες τη δυνατότητα δωρεάν ελέγχου εισιτηρίων. Εάν η εταιρία αυτή πρότεινε μόνον την έναντι τιμήματος δυνατότητα διαδικτυακού ελέγχου, όπως επισημαίνει η Ιταλική Κυβέρνηση στις γραπτές παρατηρήσεις της, ή εάν πρότεινε, εναλλακτικώς προς την υπηρεσία διαδικτυακού ελέγχου έναντι τιμήματος, μόνον τρόπους ελέγχου που συνεπάγονταν την καταβολή τιμήματος, όπως διατείνεται η Επιτροπή στις γραπτές παρατηρήσεις της, πρέπει να γίνει δεκτό ότι ο πελάτης δεν μπορούσε να αποφύγει την καταβολή της χρέωσης για τον έλεγχο εισιτηρίων και ότι η χρέωση αυτή, της οποίας ο προβλέψιμος χαρακτήρας συνάγεται από την πολιτική χρέωσης του αερομεταφορέα, καταλέγεται μεταξύ των αναπόφευκτων και προβλέψιμων στοιχείων του αντιτίμου, κατά την έννοια του άρθρου 23, παράγραφος 1, δεύτερη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008.
- 27 Αντιθέτως, εάν η Ryanair προσέφερε, εναλλακτικά, μία ή περισσότερες δυνατότητες δωρεάν ελέγχου εισιτηρίων, οι χρέώσεις για τον διαδικτυακό έλεγχο θα έπρεπε να χαρακτηρισθούν ως προαιρετικές επιπρόσθετες τιμολογήσεις, κατά την έννοια του άρθρου 23, παράγραφος 1, τέταρτη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008.
- 28 Όσον αφορά, δεύτερον, τον ΦΠΑ επί των αεροπορικών ναύλων των πτήσεων εσωτερικού, πρέπει να διαπιστωθεί ότι πρόκειται περί φόρου, κατά την έννοια της δεύτερης και της τρίτης περιόδου του άρθρου 23, παράγραφος 1, του κανονισμού 1008/2008, και ότι ο φόρος αυτός, ο οποίος αφορά τους αεροπορικούς ναύλους των επιβατών, είναι αναπόφευκτος και προβλέψιμος, κατά την έννοια της τρίτης περιόδου της διατάξεως αυτής, στο μέτρο που προβλέπεται από την εθνική νομοθεσία και επιβάλλεται αυτομάτως σε κάθε περίπτωση κρατήσεως εισιτηρίου σε πτήση εσωτερικού.
- 29 Όσον αφορά, τρίτον, τον ΦΠΑ επί των προαιρετικών προσαυξήσεων που αφορούν τις πτήσεις εσωτερικού, πρέπει να γίνει δεκτό, όπως επισημαίνει η Επιτροπή στις γραπτές παρατηρήσεις της, ότι πρόκειται περί προαιρετικής επιπρόσθετης τιμολογήσεως, κατά την έννοια του άρθρου 23, παράγραφος 1, τέταρτη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008. Πράγματι, μολονότι ο ΦΠΑ επί των προαιρετικών προσαυξήσεων που αφορούν τις πτήσεις εσωτερικού δύναται να χαρακτηριστεί ως αναπόφευκτος λόγω του υποχρεωτικού χαρακτήρα του, δεν μπορεί να θεωρηθεί προβλέψιμος, διότι συνδέεται αναπόσπαστα με τις προαιρετικές προσαυξήσεις των οποίων η επιλογή απόκειται στον επιβάτη. Ο αερομεταφορέας, όμως, δεν δύναται να έχει λάβει γνώση, ευθύς εξαρχής, των προαιρετικών προσαυξήσεων που θα επιλέξει ο πελάτης, οπότε το σχετικό με αυτές τις προσαυξήσεις ποσό του ΦΠΑ δεν μπορεί να περιλαμβάνεται στο προβλέψιμο τελικό αντίτιμο το οποίο πρέπει να αναγράφεται κατά τη δημοσίευση της προσφοράς.
- 30 Υπό τις συνθήκες αυτές, πρέπει να επισημανθεί ότι η μνεία ορισμένου φόρου πρέπει πάντοτε να έπεται του στοιχείου του αντιτίμου με το οποίο συνδέεται ο φόρος αυτός, όπως άλλωστε προκύπτει από το τελευταίο μέρος της τρίτης περιόδου του άρθρου 23, παράγραφος 1, του κανονισμού 1008/2008, κατά το οποίο οι φόροι που «έχουν προστεθεί στον αεροπορικό ναύλο» πρέπει να επισημαίνονται στο καταβλητέο τελικό αντίτιμο. Επομένως, εφόσον ένας φόρος αφορά τον αεροπορικό ναύλο των επιβατών πρέπει να επισημαίνεται, χωριστά, συγχρόνως με τον ναύλο αυτόν ήδη από την πρώτη αναγραφή του καταβλητέου τελικού αντιτίμου, ενώ, εάν αφορά προαιρετική επιπρόσθετη τιμολόγηση, πρέπει και μπορεί να επισημαίνεται στο καταβλητέο τελικό αντίτιμο μόνον κατά τον χρόνο αναγραφής της επιπρόσθετης τιμολογήσεως.
- 31 Στην τελευταία αυτή περίπτωση, διευκρινίζεται ότι, όπως αναφέρει η Επιτροπή στις γραπτές παρατηρήσεις της, το ποσό του φόρου πρέπει να επισημαίνεται σαφώς στην τιμή των προαιρετικών υπηρεσιών ήδη από της αναγραφής τους. Πράγματι, η απαίτηση περί σαφήνειας και διαφάνειας που πρέπει να τηρεί ο αερομεταφορέας κατά τη γνωστοποίηση των προαιρετικών επιπρόσθετων τιμολογήσεων, βάσει του άρθρου 23, παράγραφος 1, τέταρτη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008,

συνεπάγεται ότι το μέρος του ποσού της προσαυξήσεως το οποίο αντιστοιχεί στον ΦΠΑ πρέπει να γνωστοποιείται στον επιβάτη από τη στιγμή που αυτός επέλεξε την προαιρετική υπηρεσία. Η γνωστοποίηση του μέρους αυτού του ποσού ανταποκρίνεται επίσης στον σκοπό της παροχής πραγματικής δυνατότητας συγκρίσεως των τιμών των υπηρεσιών αεροπορικών μεταφορών ο οποίος επιδιώκεται με τον κανονισμό 1008/2008, κατά την αιτιολογική σκέψη του 16, δεδομένου ότι ο καταναλωτής πρέπει να δύναται να συγκρίνει τις επιπλέον χρεώσεις, χωρίς ΦΠΑ, που προτείνουν οι αερομεταφορείς για την οικεία αεροπορική σύνδεση εσωτερικού.

- 32 Τέλος, όσον αφορά, τέταρτον, τα έξοδα διαχείρισεως για τις αγορές μέσω πιστωτικής κάρτας διαφορετικής από εκείνην που έχει προεπιλέξει ο αερομεταφορέας, διαπιστώνεται ότι ο προβλέψιμος χαρακτήρας των εξόδων αυτών είναι αδιαμφισβήτητος, στο μέτρο που η χρέωσή τους οφείλεται στην ίδια την πολιτική του αερομεταφορέα όσον αφορά τους τρόπους πληρωμής.
- 33 Όσον αφορά τον χαρακτήρα των ως άνω εξόδων ως αναπόφευκτων, κατά την έννοια του άρθρου 23, παράγραφος 1, δεύτερη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008, πρέπει να επισημανθεί ότι, καταρχάς, ο πελάτης δύναται να αποφύγει την πληρωμή τους καταβάλλοντας το καταβλητέο τελικό αντίτιμο μέσω της πιστωτικής κάρτας την οποία έχει προεπιλέξει ο αερομεταφορέας. Ωστόσο, δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι η επιπλέον χρέωση είναι δυνατό να αποφευχθεί και ότι, κατά συνέπεια, έχει προαιρετικό χαρακτήρα σε περίπτωση κατά την οποία η παρεχόμενη στον καταναλωτή δυνατότητα επιλογής υπόκειται σε προϋπόθεση που έχει επιβάλει ο αερομεταφορέας, ο οποίος παρέχει δωρεάν την οικεία υπηρεσία αποκλειστικώς σε περιορισμένο κύκλο προνομιούχων καταναλωτών, υποχρεώνοντας, στην πράξη, τους καταναλωτές που δεν ανήκουν στον κύκλο αυτό είτε να παραιτούνται από τη δυνατότητα δωρεάν παροχής της οικείας υπηρεσίας είτε να μην οριστικοποιούν την αγορά τους αμέσως, αλλά να υποβάλλονται σε δυνητικώς δαπανηρές ενέργειες προκειμένου να εκπληρώσουν την απαιτούμενη προϋπόθεση, με κίνδυνο, αφού πραγματοποιήσουν τις ενέργειες αυτές, να μην έχουν πλέον τη δυνατότητα να επωφεληθούν της προσφοράς ή να μην έχουν πλέον τη δυνατότητα να επωφεληθούν της προσφοράς αυτής στην αρχικώς μνημονευθείσα τιμή.
- 34 Ως εκ τούτου, έξοδα αυτού του είδους πρέπει να χαρακτηρίζονται όχι μόνον ως προβλέψιμα, αλλά και ως αναπόφευκτα, δεν μπορούν δε, κατά συνέπεια, να εμπίπτουν στην έννοια της προαιρετικής επιπρόσθετης τιμολογήσεως, κατά την έννοια του άρθρου 23, παράγραφος 1, τέταρτη περίοδος, του κανονισμού 1008/2008.
- 35 Πρέπει, επιπλέον, να διευκρινισθεί ότι μικρή σημασία έχει, για τον χαρακτηρισμό τέτοιων εξόδων, αν η πλειονότητα των καταναλωτών έχει την πιστωτική κάρτα που έχει προεπιλέξει ο αερομεταφορέας και δύναται, επομένως, να αποφύγει την καταβολή των οικείων εξόδων. Πράγματι, δεδομένου ότι ο κανονισμός 1008/2008 αποσκοπεί στην ατομική προστασία των καταναλωτών (πρβλ. απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2015, *Air Berlin*, C-573/13, EU:C:2015:11, σκέψη 33), το αν η επιπλέον χρέωση είναι δυνατόν να αποφευχθεί δεν μπορεί να καθορίζεται βάσει κριτηρίου το οποίο θα πληρούσε μόνον η πλειονότητα των καταναλωτών.
- 36 Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των προεκτεθέντων, στα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 23, παράγραφος 1, του κανονισμού 1008/2008 έχει την έννοια ότι οι χρεώσεις για τον διαδικτυακό έλεγχο των εισιτηρίων των επιβατών των οποίων η καταβολή δεν μπορεί να αποφευχθεί ελλείψει εναλλακτικού τρόπου δωρεάν ελέγχου, ο ΦΠΑ επί των αεροπορικών ναύλων των πτήσεων εσωτερικού και τα έξοδα διαχείρισεως για τις αγορές μέσω πιστωτικής κάρτας διαφορετικής από εκείνην που έχει προεπιλέξει ο αερομεταφορέας αποτελούν αναπόφευκτα και προβλέψιμα στοιχεία του αντιτίμου, κατά τη δεύτερη περίοδο της διατάξεως αυτής. Αντιθέτως, η εν λόγω διάταξη έχει την έννοια ότι οι χρεώσεις για τον διαδικτυακό έλεγχο των εισιτηρίων των επιβατών των οποίων η καταβολή μπορεί να αποφευχθεί με τη χρήση δυνατότητας επιλογής δωρεάν ελέγχου εισιτηρίων, καθώς και ο ΦΠΑ επί των προαιρετικών προσαυξήσεων που αφορούν τις πτήσεις εσωτερικού αποτελούν προαιρετικές επιπρόσθετες τιμολογήσεις, κατά την τέταρτη περίοδο της ίδιας διατάξεως.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 37 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (έβδομο τμήμα) αποφαινεται:

Το άρθρο 23, παράγραφος 1, του κανονισμού (ΕΚ) 1008/2008 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 24ης Σεπτεμβρίου 2008, σχετικά με κοινούς κανόνες εκμετάλλευσης των αεροπορικών γραμμών στην Κοινότητα, έχει την έννοια ότι οι χρεώσεις για τον διαδικτυακό έλεγχο των εισιτηρίων των επιβατών των οποίων η καταβολή δεν μπορεί να αποφευχθεί ελλείψει εναλλακτικού τρόπου δωρεάν ελέγχου, ο φόρος προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) επί των αεροπορικών ναύλων των πτήσεων εσωτερικού και τα έξοδα διαχείρισεως για τις αγορές μέσω πιστωτικής κάρτας διαφορετικής από εκείνην που έχει προεπιλέξει ο αερομεταφορέας αποτελούν αναπόφευκτα και προβλέψιμα στοιχεία του αντιτίμου, κατά τη δεύτερη περίοδο της διατάξεως αυτής. Αντιθέτως, η εν λόγω διάταξη έχει την έννοια ότι οι χρεώσεις για τον διαδικτυακό έλεγχο των εισιτηρίων των επιβατών των οποίων η καταβολή μπορεί να αποφευχθεί με τη χρήση δυνατότητας επιλογής δωρεάν ελέγχου εισιτηρίων, καθώς και ο ΦΠΑ επί των προαιρετικών προσαυξήσεων που αφορούν τις πτήσεις εσωτερικού αποτελούν προαιρετικές επιπρόσθετες τιμολογήσεις, κατά την τέταρτη περίοδο της ίδιας διατάξεως.

(υπογραφές)